

Életutak mérlegen

AMIKOR HORTHY KÉT VEZÉREZREDESE MÉG A MAGYAR VÖRÖS HADSEREGBEN SZOLGÁLT

Az alábbi dokumentum jellegű írás részlet a szerző A védő című, sajtó alatt levő életrajzregényéből. A kárpát-ukrajnai Ungváron élő nyolcvanhét éves jogász, dr. Gábor Mózes első személyben mondja el emlékeit, fél évszázadon át folytatott harcairól a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom küzdőterein. Az itt közölt részből a tiszai front 1919-es eseményeiről eddig ismeretlen epizódokat ismer meg az olvasó.

A Hadügyi Népbiztosság elrendelte, hogy Szolnokon meg kell szervezni a Hetedik Hadosztályt. Parancsnokává Werth Henrik alezredest, vezérkari főnökévé Náday István századost nevezték ki. Én lettem a hadosztály politikai megbízottja.

Nem láttam túlságosan rózsásnak a helyzetemet, minthogy Nádayval történt néhány nap előtti találkozásom kissé nyomasztóan hatott rám. A későbbi évtizedekben, valahányszor a budapesti újságokban olvastam vitéz Werth vagy vitéz Náday tábornok nevét, mindannyiszor magam elé képzeltem ezt a kinevezési okmányt három munk nevével. Furcsa érzés fogott el, nem is szólva arról, hogy milyen megrendültség vett rajtam erőt, amikor 1941-ben londoni emigrációban először olvastam a Times-ben, hogy a Szovjetunió ellen induló magyar seregek vezérkari főnöke Werth Henrik tábornok.

A Hetedik Hadosztály már nevével is tüntetett az antant fegyverszüneti feltételei ellen, melyeknek értelmében Magyarország csak hat hadosztályt tarthatott fegyverben. A mi új hadosztályunkhoz tartozott az Első Vörös Ezred, melynek tagjai budapesti munkások voltak. Ennek az ezrednek a proletárforradalomhoz mindvégig hű Steinbrück százados, a kiváló katona volt a parancsnoka. Az ezred egyik zászlóaljának élén Köblös Elek állt, a nagyszerű romániai forradalmár, aki később az illegális Román Kommunista Párt egyik vezetője lett. A hadosztály egy másik gyalogezredének élén Szántó Zoltán állt.

A hadosztályparancsnokság akkor még a ceglédi gimnázium épületében volt. Náday régi ismerősként fogadott, s bemutatott Werthnek. A parancsnok mellett ott találtam tüzérségi referensként Magasházy László századost, Horthy későbbi főhadsegédét.

Másnap különvonaton Ceglédre érkezett Böhm Vilmos hadsereg-főparancsnok és Stromfeld Aurél vezérkari főnök. Ott csatlakozott hozzájuk Vágó Béla hadtestparancsnok. A hadosztály részéről Werth Henrik és én átmentünk velük Szolnokra. Ott Steinbrück csatlakozott hozzánk, akinek ezrede a tiszai frontot tartotta.

Egy folyóparti ház padlásáról szemügyre vettük a szigeten táborozó román katonákat. Kőhajításnyira voltak tőlünk. Észrevettek bennünket, célba vették a padlásnyílást. Mindenki hasra vágódott, csak Böhm maradt állva. — Mi történt, urak? — kérdezte, amikor leporoltuk magunkat. Gúny érződött a szavaiból. Senki sem felelt, de kissé elröstelltük magunkat.

Később, amikor utunkról visszatértünk, s egyedül maradtam Werthtel, megbánottság érződött szavain, amikor kijelentette: — A hősködés hiábavaló, merőben fölösleges dolog. Mi részt veszünk a Tanácsköztársaság háborújában, s a harc állandó

életveszéllyel jár. A háborúnak eleme a veszély. Nincs semmi értelme, hogy a szükség kockázatát hiúságból, egymás előtti kérkedésből fokozzuk.

Igazat adtam neki.

A különvonaton aztán Kiskunfélegyházára, Kecskemétre és Nagykőrösre mentünk, majd vissza Ceglédre. Böhm és kísérei rögtönzött népgyűlésen szóltak a lakossághoz és a katonákhoz. Két helyen felszóltat Stromfeld Aurél is. Werth nem titkolta előttem, hogy helyteleníti Stromfeld politikai szereplését, az ilyesmi nem katonák dolga — mondta. — Ebben nem értettem vele egyet, de ez nem változtatott viszonyunk korrektségén.

Tudni kell, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia vezérkari tisztjei közül Stromfeld és Werth már jóval a forradalmak előtt riválisoknak számítottak. Aki mindkettőjüket ismerte, Stromfeldet tartotta tehetségesebbnek. Jómagam csupán néhány-szor találkoztam Stromfelddel, semmit sem tudok arról, hogy miként vélekedett Werthről. Minthogy azonban Werth Henrikkel hónapokig együtt voltam, megszámlálhatatlanul sokszor tapasztaltam Stromfelddel szembeni ellenszenvének nyílt és burkolt megnyilatkozásait. Később, amikor Horthy hadbíróság elé állíttatta Stromfeldet, Werth a főtárgyaláson tanúként a Duna—Tisza közí gyűlésekről is említést tett, nem mulasztotta el annak hangsúlyozását, hogy ő maga soha semmilyen politikai akcióban nem vett részt. Stromfeld — mint ismeretes — súlyos börtönbüntetést kapott, Werth pedig ezredes, később generális lett, a végén vezérezredes.

Az egyik alkalommal a hadseregparancsnokság utasítására a hadosztályoknál tanácskozásokra hívták össze a politikai megbízottakat, hogy feltárják előttük a csapatok visszavonulásának okait, és figyelmeztessék őket a régi tisztek részéről várható magatartásbeli változásokra és arra, hogy készüljenek fel, bármely pillanatban úgy alakulhat a helyzet, hogy át kell venniük egységük vezetését. A mi hadosztályunknál is akadtak, akik a hadihelyzet kedvezőtlenebbé válásával egyidejűleg mind merészebben arról beszéltek, hogy nem hajlandók tovább vásárra vinni a bőrüket a kommunisták kedvéért.

Mielőtt a hadosztály politikai megbízottaival a parancsnoksági épület egyik termében elkezdődött a megbeszélés, őrséget állítottam az ajtókhöz. A tanácskozás megkezdése után a terembe senki nem léphet be — mondtam az embereknek. Később megtudtam, hogy Náday százados végighallgatta tanácskozásunkat a terem melletti egyik kis szobából. Amikor előállítottam az ezért felelős őrt, azt kérdezte: — Hogyan tilthattam volna meg a hadosztály vezérkari főnökének a belépést?

Náday nem volt rest, sorra tudtára adta a hadosztály tisztjeinek, hogy miről beszéltek a politikai megbízottak.

A tanácskormány helyzete azokban a napokban mind nehezebb lett. A román kormány már nem titkolta többé, hogy Clemenceau ígérete ellenére sem vonja ki csapatait a megszállt területekről. A Népszövetség nem intézkedett, így a tanácskormány kénytelen volt lépéseket tenni, hogy fegyverrel kényszerítse őket visszavonulásra.

Cegléden összegyűltek a támadásra felkészített csapatok ezredparancsnokai és politikai megbízottai. Vágó Béla tájékoztatta őket a kormány döntéséről. Egyetlen felszólaló jelentkezett: Werth Henrik. De eljárt az idő, és Vágó azt mondta, sajnos, nincs mód a kérdések megvitatására, cselekedni kell.

Útban Szolnokra, megkérdeztem Werthet, miről kívánt szólni. Kifogást akart emelni az eligazítás módja ellen. A teendők alaposabb megfontolást és szűkebb körű megbeszélést igényelnének — mondotta. — Hiba volt ezekről a dolgokról ilyen széles körben beszélni. A határozatot szigorúan titokban kellett volna tartani, s a támadás tervébe csak azokat beavatni, akiket okvetlenül szükséges.

Valószínűleg igaza volt.

A tanácskormány elfogadta Stromfeld lemondását. Azt hiszem, nem tettek meg mindent, hogy súlyos elhatározásának okait megvizsgálják, és kísérletet tegyenek rábírní őt szándékainak megváltoztatására. Új vezérkari főnököt kellett kinevezni.

Nem volt túlságosan nagy kínálat magasan kvalifikált vezérkari tisztekben. A választás Julier Ferencre, a Landler hadtest vezérkari főnökére esett, aki bizonyos feltételek mellett hajlandó volt e tisztséget elvállalni. A többi között egymillió korona kék pénzt kért, és ahogy tudom, kapott is. Nem babra ment a játék, a haza megvédéséről volt szó. Csak a forradalom bukása után derült ki, hogy Julier Horthyval való előzetes megállapodása alapján vállalta el a megbízatást. Ígéretet tett neki, hogy a románok elleni támadás tervét még a hadműveletek megkezdése előtt eljuttatja Szegedre. A megállapodást követően hozzáfogott a terv kidolgozásához. A támadást az egész Vörös Hadsereg átcsoportosítása előzte meg. Az erők java részét a tiszai frontra helyezték. A támadás operatív irányításával a mi hadosztályunk parancsnokát, Werth Henriket bízták meg.

Werthtel sorra felkerestük a frontvonal hadosztályparancsnokait. E látogatások során találkoztam először személyesen Münnich Ferencel, akit korábban csak hírből ismertem, még Szovjet-Oroszországból, ahol mint az egyik nemzetközi ezred parancsnoka harcolt. Feltűnt, hogy míg Werth — lehetséges, hogy csak hiúságból vagy becsvágyból — rendkívül nagy ambícióval készítette elő a parancsnoksága alá rendelt hadosztályokat a támadásra, addig Náday csak ímmel-ámmal tett valamit. Többször figyelmeztettem erre Werthet, és javasoltam a leváltását, de ő hallani sem akart erről. Sorsdöntő támadás előtt — mondta — ilyen intézkedés súlyos következményekkel járna. Nincs is olyan számba jöhető tisztünk, akit Náday helyére állíthatnánk.

Jó ideig éjjel-nappal a tiszai átkelés előkészítésével voltunk elfoglalva. Eljött a nap, amikor megkaptuk a parancsot, hogy kétórás tüzéségi előkészítés után éjfélkor kezdődjék meg az offenzíva. Már napokkal előbb Ceglédre egy vasúti hálókocsból és étkezőkocsiból álló különvonatra helyeztük át a hadosztály-parancsnokság operatív részlegét. A hadbiztonság, a raktárak ott maradtak, de a szerelvény a támadás megkezdése előtt elhagyta az ottani állomást, átment Szolnokra.

Az esti órákban megkísértem rávenni Werthet, hogy menjünk ki a rajvonalba, vagy legalább a tüzéségi állásba, ellenőrizzük közvetlen közelről az átkelés megkezdését. Nagy meglepetésemre ragaszkodott hozzá, hogy mindenki rendes időben térjen pihenőre. Döntését illetően azzal igyekeztem megnyugtani magam, hogy már a háborús években elterjedt a vélemény: a vezérkari tisztek általában nem szívesen mennek a tűzvonalba, ha nem okvetlenül elkerülhetetlen.

Pontosan éjfélkor megszólaltak a negyven és fél centis lövegek. Nem tudtam túrtőztetni magam, a hadosztály egyik gépkocsijával kimentem a hídhöz, megvártam míg befejeződik a tüzéségi előkészítés, és megkezdődik a csapatok tüzéségi fedezet melletti átkelése a Tiszán, részben a hídon, részben lejjebb, csónakokon és tutajon.

A román egységek mindjárt a legelején kiürítették a már említett szigeten elfoglalt állásaikat, és a folyó túlsó partján is csak gyenge ellenállást tanúsítottak. Hajnalra csapataink nagy része a másik oldalon volt. Aggódtam, mi lesz, ha a nyílt terepen repülők veszik tűz alá katonáinkat. De szerencsére repülők nem mutatkoztak. Nekünk nem volt számottevő légierőnk, melyet bevethettünk volna ellenük.

Kora reggel tértem vissza a vasúti kocsiba, ahol már mindenki talpon volt. Jelentettem Werthnek a történeteket, ezúttal ő ajánlotta fel, hogy menjünk ki megnézni a csapatokat. Átmentünk a túloldalra. Werth megdicsérte és az előnyomulás érélyes folytatására szólította fel a parancsnokokat.

A következő órákban erősödött az ellenállás. Egyik ezredünk kissé lemaradt, s mi autónkkal elébe kerültünk. Az ezred előőrsei lövésre tartott fegyverrel állták utunkat, azt hitték, román tisztek ülnek a kocsiban. Meglepődtek, hogy előttük járuk. Tovább folytattuk az utat, erős gyalogsági tűzbe kerültünk. Bementünk egy tanyára, annak padlásáról néztük távcsövön a csapatok mozgását. Láttuk, hogy elfoglalták a közeli falut. Utánuk mentünk, de a község főterén, a templomtoronyból, gépfegyvertűz zúdult ránk. Ha jobban céloznak, bekerült volna az újságokba a hír,

hogy Werth Henrik hadosztályparancsnok és Gábor Mózes, a hadosztály politikai megbízottja a tiszai harcokban hősi halált haltak a proletár haza védelmében.

A halottak nem változnak. Az élők? Werth Henrik húsz évvel később Hitler lovagkeresztjével a mellén, a magyar királyi honvédezerkar főnöke, fasiszta vezérezredes...

Mindez azért vált lehetségessé, mert akkor a gépfegyvert a templomtoronyban sikerült elnémitanunk.

Csapatainkkal együtt folytattuk az utat Mezőtúrra, ahol a lakosság örömujjongással fogadott bennünket. Autónkat szinte elborították a virágok. A községben nyomban toborzóirodát szerveztünk, melynek irányítását az Abonyból Pestre helyezett ezred visszamaradt politikai megbízottai látták el.

Mezőtúr után mind erősebb ellenállásba ütköztünk, nagyobb ütközet fejlődött ki, melyet Werthtel és Nádayval látszóvön figyeltünk. Az előző napok sikerei után tele voltam bizakodással, ezért nem akartam hinni a szememnek, amikor észrevettem, hogy itt is, ott is futnak visszafelé a katonák.

— Mi történhetett? — fordultam Werthez.

— Futnak a vörösök — felelte helyette Náday, és a szemembe nevetett.

Rossz tréfának vettem, ezért komolyan folytattam:

— Be kellene vetni a tartalékokat.

Werthez fordultam:

— Tessék intézkedni.

— Magad uram, ha nincs szolgád — mondta kihívóan Náday.

Werth és a mögöttünk álló tisztek fagyosan hallgattak.

Lovat kértem, hogy a visszavonulók elé kerülhessek. A fiatal tisztek közül nem mozdult senki.

A román csapatok még aznap visszafoglalták Mezőtúrt. A mieink hanyatt-homlok menekültek a Tiszához, ellepték a hidat s a vízijárműveket, hogy mielőbb Szolnokra érjenek.

A hadsereg-parancsnoksághoz fordultam. Böhm Vilmos már elhagyta helyét, régi szociáldemokrata párthíveinek követelésére a tanácskormány követként küldte őt Bécsbe. Utóda a kommunista Landler Jenő lett. Ő azonnal politikai munkásokat küldött hozzánk, hogy segítsenek a rendet helyreállítani, megállítani a visszavonulást.

Mire visszamentem a tiszai hídhöz, már ott találtam Kun Bélát, Landlert, Rákosit és másokat. Tőlük tudtam meg, hogy Szolnoktól feljebb, Tiszafürednél, és lejjebb, Csongrádnál — ahol szintén hadműveletek folytak, hogy az ellenséget a támadás főirányát illetően megtévezzék — a románok erős ellenállást fejtenek ki. Így aztán, mialatt a mi erőink Mezőtúr irányába előrenyomultak, a románok a hátunkba kerültek. Nem tudtam, hogy vezérkari tisztjeink értesültek-e erről, de máig is feltételezem, hogy igen. A későbbi években végzett kutatások és a huszonöt évvel később megtalált dokumentumok azt bizonyítják, hogy a tiszai offenzíva tervéről előre tudott a román seregek parancsnoksága. Honnan? Minden bizonnyal a vezérkar főnökétől, Julier Ferencről, aki a mezőtúri visszavonulás pillanatában megtagadta a további szolgálatot, lemondott tisztségéről.

Jómagam akkor nyomban olyan bizonyítékhoz jutottam, mely nem hagyott kétséget aziránt, hogy elárultak bennünket. Az volt a szokás, hogy a hadsereg-parancsnokság időközönként leküldött egy-egy vázlatos rajzot a hadosztály-parancsnokságoknak az egész Vörös Hadsereg felállási rendjéről. Ebben a „legtitkosabban kezelendő” okmányban, mely csak néhány erősen ellenőrzött, számozott példányban készült, s melyet a parancsnok és a vezérkar főnökének felelőssége mellett a legszigorúbban páncélszekrényben kellett őrizni, a tiszai támadás megkezdése előtt feltüntették, bekarikázták, hol állnak majd a tüzérségi előkészítést végző negyvenkettes haubicok. (A monarchiában így hívták a tarackágyút.) A Mezőtúr elleni előnyomulás napján katonáink elfogtak egy román őrnagyot, akinél meghallgatása alkalmával megtaláltuk a vázlatos rajz pontos másolatát, a negyvenkettesek helyének bejelölésével. A papír csak abban különbözött a mi hadosztály-parancsnokságunknál őrzött példánytól, hogy román szöveg volt rajta. A térképen annak a két haubicnak a helyét

is feltűntették, amely a rajz elkészítésekor még csak útban volt felállítási helyére, de nem állt ott. Így elesett az a feltételezés, hogy a vázlatot kémek vagy felderítők jelentése alapján készíthették a románok. Az csak „legfelsőbb helyről” származhatott, egyenesen onnan, ahol a támadás tervét kidolgozták.

A seregek felbomlottak, az események drámai gyorsasággal követték egymást. A front összegabalyodott, s jöllehet megpróbáltunk bevetni néhány épen maradt ezredet, az már nem volt képes feltartóztatni az ellenséget.

Budapestről rossz hírek érkeztek, összehívták a központi munkás- és katonatanácsot, a kormány átalakítására készültek.

Július vége volt: egy kisebb katonai egységgel útnak indultam, hogy valamilyen képet nyerjek a front pillanatnyi helyzetéről. Ellenséges erőkkel sehol nem találkoztunk.

Augusztus elsején este tértünk vissza Ceglédre. Autónk éppen a hadosztály-parancsnokság elé érkezett, amikor a városi direktórium elnöke lihegve befutott, és nem leplezett örömmel adta tudtunkra: a tanácskormány lemondott, új kormány alakult Peidl Gyula elnökletével. Az új kabinetben — újságolta — minden tárcát a szocialdemokraták kaptak meg.

Válaszolni sem tudtam a megdöbbenéstől. Összeszorult a torkom, s mindenekelőtt azt kérdeztem magamtól: minek örül ez a szerencsétlen alak? Igaz, mindig védte a proletárdiktatúra ellenségeit, nekem is sokat kellemetlenkedett, de azért ha Cegléden fölülkerekednek az ellenforradalmárok, rá sem vár semmi jó. Később, az emigrációban azt hallottam, hogy meggyilkolták. De ez nem volt igaz. 1963-ban Ceglédre látogattam, s a veteránok találkozóján a nyakamba borult, régi harcos-társaként üdvözölt.

Tempora mutantur et nos mutamur in illis?

A hadosztály-parancsnokság épületében Werth és Náday is azzal a hírrel fogadtak, hogy a tanácskormány lemondott. Valamiféle Peidl alakított kormányt — mondták. — Felajánlották, hogy azért csak működjünk továbbra is együtt. Eddig is megvoltunk, egyelőre maradjon meg hadosztály-politikai megbízotti tisztségében — ajánlotta Werth.

— Nem vállalkozhatom erre — tértem ki —, mert engem a kommunisták jelöltek erre a tisztségre, mint a párt tagja kaptam ezt a megbízatást. Ha az új kormány valóban kommunisták nélkül alakult meg, ez azt jelenti, hogy a forradalom átmene-tileg elbukott, az én küldetésem itt véget ért.

Kértem Werthet, bocsásson autót a rendelkezésemre, hogy Budapestre mehessek. Azonnal intézkedett, hogy álljon elő a parancsnokság egyik gépkocsija.

— Álljunk meg egy pillanatra Werth Henriknél. Abból, amit ön elmondott róla, Gábor elvtárs, kiderül, hogy együttműködésük, ceglédi közös szolgálatuk idején korrektnek volt mondható. Az volt-e valóban?

— Amennyire én láttam, s ahogy tudom, valóban az volt. Nem tartom kizártnak, hogy Werthnek azokban a hetekben is volt kapcsolata régi vezérkari barátaival, Szegeden gyülekező ellenforradalmárokkal vagy külföldiekkel. Én erről nem győződtem meg, ennek semmi jelét nem láttam. Nádayról sokkal inkább föltételeztem ezt, de ellene se tudtam volna bizonyítékokat felmutatni.

— A Tanácsköztársaság utolsó óráiban Werth alezredes nem mutatott ön iránt gyűlöletet. Mivel magyarázza ezt?

— Együttműködésünk első percétől kezdve óvakodtam attól, hogy bármivel is megbántsam, hogy kihívóan vagy fölényesen viselkedjek vele szemben. Határozott-nak kellett lennem, de ez neki nem volt visszatetsző. Ő is az volt. Tudtam, hogy szükségünk van rá, tudására, tapasztalatára. De nemcsak egyszerűen erről volt szó. Rossz lett volna, ha arra gondolok, hogy mi ezeket az embereket pillanatnyilag felhasználjuk, aztán, ha már nincs rájuk szükségünk, félreállítjuk őket, vagy ami még rosszabb, úgy bánunk velük, mint ellenséggel. Én jól el tudtam képzelni zavartalan tartós együttműködést kommunisták és régi világban nevelkedett tisztek között.

Hiszen volt egy erős kapocs, ami összetarthatott volna bármeddig bennünket: a hazaszeretet. Ez a fogalom mást jelentett nekik, mást nekünk, de abban az időszakban, amikor az országot minden oldalról ellenséges erők fojtogatták, én úgy éreztem — azt hittem, ők is így érzik —, hogy minden ellentétet félre kell tenni, védeni a haza földjét, az ország függetlenségét.

— Ha ön ott maradt volna Werth közelében, és bevárja a nyílt, véres ellenforradalom kibontakozását, mit gondol, vajon hogyan viselkedett volna ő azokban a napokban? Lehet, hogy leszámol a kommunista politikai megbízottal, vagy ha ezt nem teszi, hagyja, hogy mások megtegyék? Elképzelhető, hogy megvédte volna önt?

— Csak föltételezések alapján beszélhetünk erről — feleli Gábor Mózes. — Bizonyosságot szerencsére nem nyertem se erről, se arról. Mit mondjak? Lehetséges, hogy Werth nem emelt volna rám kezét. De legalább ennyire valószínű az is, hogy ha a bosszúszomjas ellenforradalom őrlő malmába kerülök, egy lépést se tett volna megmentésemért.

— Kiderül tehát, hogy abban a történelmi helyzetben a hazaszeretet mégsem lehetett tartós összekötő kapocs? Az önök hazaszeretete az volt, hogy meg kell őrizni a proletárhatalmat, s új hazát teremteni. Hazát a munkásoknak, parasztoknak, a dolgozó embereknek, mindenkinek, akinek addig nem volt. Az ő céljuk csak az lehetett, hogy megőrizzék az országot a régi uralkodó osztályoknak, a hazát régi rendjével, a hozzájuk közelálló kiváltságaival, hatalmával. Számukra az út ehhez a román király hadseregével való titkos szövetségen, a francia gyarmati katonaság segítségének igénybevételén, az antanthatalmak támogatásának elfogadásán át vezetett.

— Igen.

— Hadd tegyek fel még egy kérdést. Engedjük kissé szabadon csapongani a fantáziánkat. Csaknem húsz évvel később, amikor a Horthy-rendszer a fasiszmus nyugat-európai előretörése folytán a müncheni és a bécsi döntés után a korábban Csehszlovákiához tartozó területeken megszállt egy sereg várost, köztük Ungvárt is, mint köztudott, Werth Henrik már altábornagy volt és a honvédezerkar főnöke. Ha ön akkor történetesen ott marad Ungváron, ha nem megy emigrációba, hanem megvárja Horthy seregeinek bevonulását, vajon ugyanaz lett volna a sorsa, miént sok más kommunistáé, akit Munkácsra, a hírhedt Kohner-kastélyban, az ott elszállásolt csendőrkülönítmények megöltek? Föltételezhető-e, hogy ha ön, az egykori korrekt együttműködésre hivatkozva netalán oltalomért fordul Werth Henrikhez, legalább annyit elért volna, hogy nem jut erre a sorsra, enyhébb elbánásban részesül, esetleg megkímélik?

— Érdekes kérdés. Feltettem magamnak is emigrációm éveiben, hogy vajon hogyan viselkedne Werth, a nagy hatalmú fasiszta tábornok, Hitler híve, a szovjet-ellenes háború szorgalmazója, ha az ungvári Fő utcán szembe találná magát velem, aki — ha bármily kínos is lenne neki erre emlékezni — végtére is bajtársa, általa is elismert munkatársa voltam egykor.

— Nos? Mi lett volna?

— Szerintem kizárt dolog, hogy bármiféle jóindulatot tanúsított volna irántam. Ha tudomást szerez a létezésemről, feltehetően külön gondja lett volna rá, hogy mielőbb kiiktassanak az élők sorából. Nem kétséges, hogy Werth a legapróbb részletekig tisztázta magát annak idején Horthy előtt, felmentést kapott a Tanácsköztársaság ideje alatti minden cselekedetért. Mégis, lelke legmélyén lehetett olyan érzése, hogy bizonyos helyzetekben talán gyöngé és engedékeny volt. Lehet, hogy megnyugtatta magát: taktikai okokból ez olykor elkerülhetetlen. De megeshetett az is, anélkül hogy erre bárki kényszerítette volna, talán túlzottan alkalmazkodott, sőt megalázkodott. Ha ilyesmi egyáltalán eszébe jutott valaha, akkor óhatatlanul fellángolt benne a gyűlölet ellenünk, ellenem, mindenki ellen, aki gyöngé pillanatainak okozója vagy tanúja volt. Az emberek nem szeretik, a hiúbbak, a törtetőbbek gyűlölik azokat, akik ismerik gyöngéiket, botlásaikat, tévedéseiket. Önmaguknak az ilyesmit hamar megbocsátják, de a tanúkat a pokolra kívánják. Tényleg, csupán föltételezés mindaz, amiről beszélünk, ám a végkövetkeztetést kimondhatjuk: ha annak idején,

harmincnyolc öszen Werth hírért veszi, hogy én Ungváron élek, az elsők között lettem volna, akik a fasizmus éveiben nyomtalanul eltűntek.

— Ne haragudjon a kíváncsiszkodásért, Gábor elvtárs, de engem is és bizonyára az olvasót is érdekli: milyen stílusban érintkezett ön Werth Henrikkel és Nádayval?

— Én mindkettőjüket elvtársnak szólítottam. Ők is engem. Minden jel szerint nem esett nehezükre. Én a háborúban káplárságig vittem. Volt tizedes elvtársnak nem szólíhattak, ez nyilvánvaló, a „hadosztály-politikai megbízott elvtárs” túlságosan hosszú és egy kicsit — ahogy most mondják — kincstáris lett volna. Maradt a Gábor elvtárs. Mindenki így szólított. A hadosztály-parancsnokságon általában nagyon konciliáns, mondhatnám barátságos hangnem uralkodott. Werthtel — nem tudom, hogy részéről mennyire őszintén — emlékezetem szerint mindig szívélyes volt az érintkezés. Nádayval az összeomlásig, időnkénti csipkelődései ellenére is, ki-mérten korrektnek jellemezhető. Werth, amikor két-három nappal a bukás előtt egyik beosztott fiatal tisztünk a megengedettnél kissé élesebb hangot engedett meg magának velem szemben, s ezért én rendreutasítottam, utána a távollétemben, mint tudomásomra jutott, keményen megpirongatta.

— Érintkezett-e Werth valaha Szamuelyvel?

— Még az első ceglédi napokban történt, hogy Werth izgatottan bejött a szobámba, és elmondta: néhány perccel előbb egy civil ruhás fiatalember robbant be hozzá, s engem keresett, ő pedig, minthogy a fiú le sem vette a sapkáját, megleckéz-tette tiszteletlenségéért. — Csak most tudtam meg — mondta Werth —, hogy az a fiatalember Szamuely Tibor.

Láttam, hogy nyugtalan, ezért azt mondtam neki: — Ön természetesen helyesen cselekedett, igaza volt.

Alig ment el Werth, jött Szamuely. Elmondtam neki, mi történt. Azonnal sarkon fordult, bement Werthez, és kimagyarázkodott. Bocsánatot kért tőle.

— Voltak magánjellegű beszélgetések önök között?

— Gyakran tettünk meg hosszú utakat együtt. Sokat beszélgettünk. Hirtelenében egy történetre emlékszem, amelyet tőle hallottam. Elmondta, hogy annak idején, mint vezérkari őrnagyot, több alkalommal berendelték, hogy a Haditanács ülésén vezesse a jegyzőkönyvet. Ilyenkor föltűnt neki, hogy az idősebb Habsburgok milyen félvállról kezelték az ott elnöklő IV. Károlyt. Ha a császár és király valami olyat mondott, ami nem tetszett nekik, egyszerűen leintették: „Lass, Karl, lass es.” Egyszer-kétszer arra is célzott Werth, hogy bár ő sosem politizált, alapjában mindig rokonszenvezett a szocialista törekvésekkel. Náday ilyet sose mondott, fagyosan, hidegen viselkedett, kimutatta, hogy sosem rokonszenvezett semmiféle szocialistákkal.

Mennyire bonyolultak és előre nem sejthetők az emberek életútjai, kapcsolata! A második világháború vége felé Horthy hadseregének legmagasabb rangú tábornokai közül kettő halálos ellenségként állt egymással szemben: Werth Henrik vezérezredes és Náday István vezérezredes. Abból, amit eddig hallottunk róluk, azt hihetnénk, ha nem is nagy köztük a különbség, emberség dolgában valamelyest mégiscsak Werth javára billent a mérleg.

A valóság? Negyvenegy nyarán, az ország hadbalépését követően, a tizenkilencben „konciliáns” viselkedésű Werth emlékiratot intézett Horthyhoz, amelyben kifejtette, hogy Kárpátalját meg kell tisztítani a gyanús és nemkívánatos elemektől. Bárdossy miniszterelnök és Keresztes-Fischer belügyminiszter tanácskozársra hívta meg Werthet, Kozma Miklóst, Kárpátalja kormánybiztosát és másokat. Az eredmény? Elhatározták, hogy erről a területről minden kétes állampolgárságú egyént kiutasítanak és a kelet-galiciai német szerveknek adnak át. Több mint tízezer embert löktek tömegsírba, időst, nőt és gyereket.

Werth, mint a vezérkar főnöke, Hitler és a Wehrmacht főparancsnokság minden háborús lépésének fenntartás nélküli támogatója volt. Olyan agresszívan lépett fel Teleki Pál miniszterelnökkel, később még a Szovjetuniónak hadat üzenő Bárdossyval szemben is, hogy végül Horthy sem nézhette ezt tétlenül. Bárdossy panaszt tett nála, hogy az általa szükségesnek látott óvatosságért Werth megtámadta, és az egész magyar haderő fenntartás nélküli, azonnal hadbavetéséért szállt síkra. Bárdossy az

erők egy részét a határokon belül kívánta tartálékolni. Horthy akkor mentette fel Werthet. Az utóda Szombathelyi Ferenc lett.

Náday? A budapesti első honvéddadtest parancsnoka mindvégig Horthy egyik leghívebb embere maradt. Nem rajongott a nácikért, s amikor a kormányzó rájött, hogy Hitler ügye vesztesre áll, Náday vezérezredest tartotta egyik legbiztosabb támaszának. Negyvennégyben, a kiugrási kísérletek idején többször megpróbálta, hogy a németbérenc katonai vezetők valamelyikét Nádayval helyettesítse, de a nácik ezt minden alkalommal megakadályozták. Amikor már minden veszni látszott, Csatay honvédelmi miniszter mellé Nádayt akarta kinevezni vezérkari főnöknek. De erről a németek hallani sem akartak. Szeptemberben azzal is próbálkozott, hogy Náday Istvánt tegye meg a hadsereg parancsnokává. A nyilas Beregffy a Gestapóval akarta elfogadni Nádayt, aki csak azért került el a sorsát, mert Horthy titkos megbízatással elküldte Olaszországba az angol—amerikai seregek ottani főhadiszállására, hogy próbálkozzék nyugati támogatást szerezni a különbékéhez.

Náday István — félreértés ne essék — két évtized múltán se lett szocialista-szimpatizáns, de az életútmerleg elkészítésénél némi különbség mégis az ő javára mutatkozik, hiszen végső soron az antifasiszta koalícióval történő egyezkedést vagy együttműködést tartotta járható útnak — tudjuk miért, milyen hátsó gondolattal —, szemben Werth Henrikkel, aki véglegesen és visszavonhatatlanul az emberiség legnagyobb ellenségeinek, a hitleristáknak adta el magát.

